شاکر محمدیاروف

آپاوتلر زمانی

و کریستیانلرنی آزاد ایتو

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ“ ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

1914.

شاکر محمدیاروف

آپاوتلر زمانی

وکریستیانلرنی آزاد ایتو

4817
A3458

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی
ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ.
1914.

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

کریستیانلرنی آزاد ایتوچی بیوك پادشاه

آلیکساندر ایکنچی.

سوز باشی.

خلقمزده علمگه هوس، بلمگه درت، اوقوغه محبت کوندن کون، یلدن یل آرتا. حاضرگه بلکه اڭ کوب اوقولغان نرسه غزته‌لردر. غزته‌لرده اڭ کوب یازلغان مقاله‌لر پادشاهلق اشلری، حکومت تدبیرلری، غاصودارستؤیننی دوماده کوتارلگان، مذاکره ایتلگان مسئله‌لرگه عائد بولا. ۱۹۰۵ نچی یل ۱۷ نچی اوکتابر مانیفیست عالیسی آرقاسنده پادشاهلقنڭ بیك کوب اشلری، مملکتنڭ توب مسئله‌لری یاڭی باشدن قارالوب اوزدرغه، یاڭی زاقونلر توزلورگه، خلقغه تورلی ایرکنچیلکلر، حقلر بیرلورگه بولدی. بو ایرکنچیلکلرگه، پراوالرغه و یاردملرگه اڭ محتاج، اڭ صوصاغان خلق راسیه‌نڭ اڭ کوب صانلی آول خلقی، کریستیانلریدر.

غاصودارستؤیننی دوماده کوتارلگان مسئله‌لرنڭ، کرتلگان زاکون لایحه‌لرینڭ کوبسی آول خلقنه، یرگه، یر اشینه نالوغ کبك خزینه‌گه آلوم ــ صالوملرغه عائد بولالر. مونه بولارنی غزته‌ده اوقوغانده تیوشنچه آڭلار ایچون بونلردن فائده‌می، ضررمی کیله‌چگن فهملر ایچون غزته‌نڭ اوزنگنه اوقو یتمی. بونلر حقنده کیڭره‌ك، طولیراق معلومات بیرگان کتابلر، رساله‌لر کیره‌ك. خلق، اوقوچی بو مسئله‌لرنڭ تاریخی بله تانوش بولورغه کیره‌ك.

تاریخ بو کونگی کوننڭ و کیله‌چك کونلرنڭ شمعی‌در. تاریخ بلمه‌گان کشی قاراغی تونده، مایاقسز یولده باروچی مسافردر. بوندی یول خطرسز توگلدر.

مونه کریستیان مسئله‌سن، یر اشینه، آول خلقینه عائد زاقونلرنی یاخشی آڭلاوده یاردمچی بولسون ایچون، کریستیانلرنڭ بوندن

ئلـكـگى حاللرن تصوير ايتكان اوشبو رسالەچكنى باصدررغه جرأت ايتەمز. اقتصادى، اجتماعى رسالەلرگە بيك محتاج آول خلقينه آزغنه بولسەده فائدەسى تيمى قالماس ديب اميد ايتەمز. كريستيان مسئلەسى پادشاهلقنڭ الڭ زور، الڭ مهم مسئلەلرندندر. بو مسئلە تېوشنچە حل ايتلوب آول خلقى نڭ معيشتى اوڭايلى يولغە صالنوب كيتكانچى ئلى بيك كوب وقتلر اوزاچقدر. بو حقدە نيقدر يازساڭدە آرتغى بولمايەچقدر.

ش. م.

اورنبورغ ١٩١٤ يل ١٥ مارت.

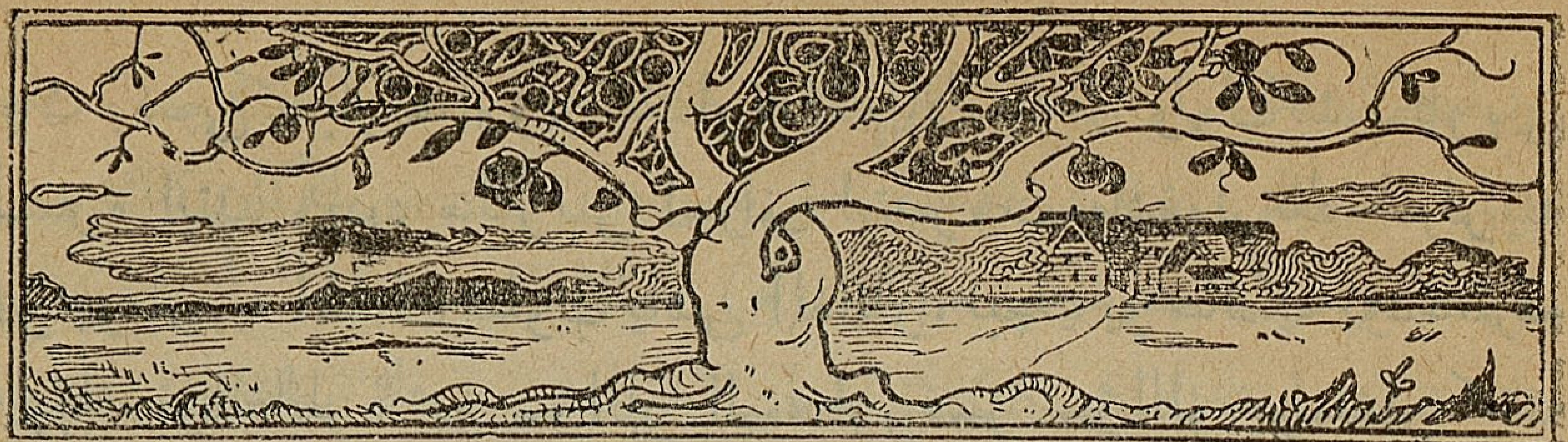

۱

کریستیانلر قایدن کیلگانلر

۱۸۶۱ نچی یل ۱۹ نچی فیورال کونی راسیه پادشاهلغی تاریخنده ۱۹۰۵ نچی یل ۱۷ نچی اوکتابر کونندن‌ده بلکه مهم‌ره‌کدر. ۱۸۶۱ نچی یل ۱۹ نچی فیورال کوننه قدر راسیه مملکتی‌نڭ الڭ کوب خلقی برلغان اول خلقی (کریپاستنوی کریستیانلر) انسان توگل بلکه حیوان حکمنده‌گی قللر ایدی. راسیه‌نڭ آزغنه صانلی دواره‌نلری (پامیشچیکلر — آلپاوتلر) بولارنڭ خواجه‌سی‌ایدی. آلپاوتلر کریستیاننڭ شخصنه، سیمیه‌سینه، مالینه هم‌اشینه باش و ایه‌ایدیلر. ۱۹ نچی فیورال مانیفیستی بو حالگه ختام بیره. دورت یوز یلدن بیرلو کیلگان حقانیتسزلککه سد صوغا. مانیفیست:

بوندن صوڭ کریستیانلرغه گراژدانسکی پراوالر بیرله، یعنی اول خلقی خواجه‌سندن رخصت صورامیچوق قزن کیاوگه بیره آلا، اوغلن اویله‌ندره، صاتو ایته، هنر و صناعت بله شغلله‌نه آلا، اوز آرالرنده بر برسی ایله و باشقه صاصلۋیه کشیلری ایله عهد و مقاوله یازیشه آلا، صودقه کره آلا، صودسز جزا قیلنودن قوطلا، خزینه‌گه خالوغنی‌ده اوزی توله‌ب، آلپاوتلرنڭ تصرفندن قوطلا، دیدر.

کریستیانلر — دواره‌نلر کبک اوك آدم بالالری بولغانلری حالده

نیچوك یکنچی کشیلرگه، اوزی کبك اوك آدم بالاسینه قل بولوب کشیلکلرینی مسخره ایتدروب، ماللرینی اسراف ایتدروب باشقه‌لرنڭ امرلرینه عمر بوبلرینه اطاعت قیلوب یاشی آلغانلر، نیچوك بو حالگه توشکانلرده و نیچوك قوطلغانلر؟ بو سؤاللر البته اورنسز سؤاللر بولماغان کبك بونلرنڭ جوابلریده فائده‌سز و عبرتسز توگلدر.

بر عصرده‌گی آدم بالالرینڭ دنیانی آڭلایشی ایکنچی عصرلکینه قاراغانده کوب باشقه‌چه بولا. بر عصرده بیك طبیعی، عادی حتی الله طرفندن مڭگولك ایتدروب یاصالوب قویلغان کبك کورنگان نرسه‌لرنڭ زمانلر، عصرلر اوزووی برله، بولووینه، وجودینه احتمال بیله کیمی. زمان آلماشنووی برله حقوق، اخلاق، عادت حتی دین‌نی آڭلاولرغه حدلی اوزگاره، آلماشونا. بزنڭ عصرده صوغشوچیلر بر برسینڭ سانیتارنی آتره‌دلرینه احترام کورساتوب صوغش قرنده بر برسینڭ یارالیلرینه دارو ایاله یاردم ایتوشه‌لر ایکان، بر وقتلر دشمان عسکری بر برسینڭ ایتن آشاشقانلر. بو کونگی کونده صوغشده اسیر توشکان آفیسارنی صوغش صفینه یاکی‌دن کرماوینه «سوز» بیروینه قاراب وطنینه یبارەلر ایکان، ئلکگی زمانده بر ایلنڭ بر پادشاهلقنڭ باش حاکمی وزیرلری و غیر بیوکلری، شرفلی و قدرلی آدملری جیکوچینڭ آتی أزندن جیاو یوگرگانلر. الڭ رذیل صورتده قللر خدمتن ایتکانلر.

راسیه‌ده برنچی قللر، صوغشده توشکان اسیرلر بولغان. بیك ایسکی زمانلرده کشی اوزینی و بالاسینی‌ده صاتا آلغان. بورچ توله‌مه‌گان اوچون‌ده کشینی قللق‌غه آلوب کیته آلغانلر. راسیه تاریخی‌نڭ بیك ایسکی زمانلرنده خلق ئلله نیچه تورلی صنفقه بولنوب بتکان بولغان. بز آنی مونده یازوب طورمیمز. روس خاقینڭ تاریخن، روسیه حقوقی تاریخن اوگره‌نوچی عالملر، پروفیسورلر بونلرنی مفصل بیان ایته‌لر،

تورليچه جنتكيلر. قالغان اثرلرده بو حقده توغريدن توغرى بر نرسه‌ده أيتوب بيرميلر. بوندى حقيقتنى تاريدن بورچاق چوبله‌گان كبك عمرلر بوينه قازنوب چقونوب تابالر (*). مثلا كريستيانلر آراسنده: اسماى اختيارسز صنفلر بولغانلغى معلوم. рабъ, закупъ, холопъ

بيك اعتبارلى عالملر آول خلقينك قللق درجه‌سينه توشووينه زور سبب آلارنك يردن آيرلوب، فقيرله‌نولرى، ديلر. بو زمانمزده‌غى كبى خزينه بانقالرى، حكومت ياردملرى و جماعت اعانه‌لرى يوق زمانده صوغش و قحطلق سببلى كيلگان بلا و قضالر آرقاسنده اشدن چغوب آچ قالغان، حالسزله‌نگان كريستيانلرنك يرلى و ير قورالى بولغان باى‌غه نيندى شرطلرغه‌ده رضا بولوب كرشووى، صوڭره قرض تولى آلماى عمر بوينه خدمت ايتارگه قالووى چن بولوغه بيك ياقندر. مثلا: اون اوچنچى عصر (XIII в.) نك قول يازماسى ,,Сильные свободныхъ сельчанъ пробощаютъ и продаютъ“

يعنى «كوچليلر بوڭار قدر ايركلى بولغان اول خلقن قل ايته‌لر وصاتالر» ديگان سوزلرنى اوچراتامز. نينديگنه خلقنك تاريخن آلساقده بز خلقنك اوچ دورت صنفقه بولنگانن كوره‌مز. مطلقا بو خلقنك حاكملرى، مأمورلرى بار. عسكر طائفه‌سى بار. روحانيلرى بار. ايك آستده قارا كسبچيلرى بار. بو صوڭغيلر كوبسنچه تگيلرگه آشارغه حاضرلى و باياق، دولت ياصى. روسلرده‌ده كنازلر آلارنك ايبده‌شلرى (дружина)، صوڭره مسكاو چارلرى، آنلرغه خدمت ايته تورغان بيك كوب ايسكى‌ده مستقل كنازلر (بونك ايچنده بيك كوب تاتار خانزاده‌لرى و ميرزالرى روسيه دولتينه بيوك خدمتلر ايتمشلر، ايللر صولر يرلر ضبط ايتشوب بيرمشلر، اوستا و تدبيرلى اوتكون حكومت ابرلرى

(*) بو مسئله بله ياخشى تانشورغه تله‌گان ذاتلرغه پروفيسور سيرگيويچ، دياقونف، و. بودانوف هم زاغوسكين اثرلرينى اوقورغه توصيه ايته‌مز. ش. م.

يتوشدرمشلر، عالملر و شاعرلر ايله روس تاريخن، روس ادبياتن بيزه‌مشلر). ياخود پادشاهلقغه خدمت ايتوب درجه‌گه مندرلگان دواره‌ن ايتلگان بيك كوب شرفلى زادكان عائله‌لرى بولغان. مونه بو زور زادكان، بابارلرنڭ ئلكده‌ده زور اوطارلرى، اوطارلرده برلرنى اشاه‌ب طورا طورغان كوب خلقلرى. اشچيلرى بولغان كبك مسكاو پادشاه‌سينه خدمت‌ايتوب قزان. اچترخان خانلقلرى، ليتوا، قريم‌ده زور گوبيرنالر ضبط ايدلگان صايون بونلرغه اونلر مڭلرچه يرلر، اوستنده گى خلقلرى بله بوله‌ك ايتلوب بيرله بولغان. بو توره‌لرنى يراق گوبيرنالرنى (اول وقتده ۋايۋودلقلرنى) اداره ايتارگه ۋايۋود قيلوب يبارگانده‌ده ۋالونيا اورنينه شـول اداره اينكان يردن وظيفه‌لق جيارغه رخصت ايتلگان بولغان. بونڭ اوستينه زور ايمينيه‌لر، يرلر (ПОМѢСТЬЕ) بيرلگان بولغان. ايمپيراطور بيوك پيطر زماننده همه دواره‌نلرگه عمر بوينه خدمت ايتو مجبورى ياصالا. پيطر اوزيده مملكت فائده‌سنه عمرى بوينچه اشله‌گان، باشقه‌لرنى‌ده اول مملكت خدمتچى‌سى ايتوبكنه صاناغان. دواره‌نلر عسكرلكده، كرسـتيانلر ابسه خزينه‌گه و بو خدمتده‌گى دواره‌نلرگه خدمت ايتارگه تيوش تابقان. اما اوز عمرنده ميليونغه ياقن حر كرستياننى آلپاوتلرغه بوله‌كـكه تاراتقان و باشقه تورلى آنلرغه كوب يارده‌ملر، باخشيلقلر ايتكان ايچون دواره‌نلر پادشاه‌سى اسمله‌نگان ابى پادشاه يكاترينه II دواره‌نلرنى مملكت‌كه مجبورى خدمتدن آزاد ايتسه‌ده دواره‌نلر اوزلرى كرسـتيانلرن آزاد ايتمه‌گانلر. آنلارغه وقتليغنه خدمتلرى بارغان مدنكه‌گنه بيرلگان يرلر واوطارلرده خصوصى ملك‌كه أورلوب (ПОМѢСТЬЕ) آتا، بابا يرينه (ОТЧИНА ياخود ВОТЧИНА) گه أيله‌نوب كيتكان. شولاى ايتوب تاريخى خطالر، عدالتسزلكلر، گناه‌لر، جبر و ظلملر بيوك آزادچى ايمپراطور آليكساندر ايكنچى

حضرتلری زمانینه قدر دوام ایتکان. بو زماننڭ سیڤاستوپل (قریم) صوغشی کبك مهم تاریخی واقعه‌لری، معارف وعلم ترقیسی، محررلری و آنلارنڭ گوزل تأثیری و مملکت‌نڭ اقتصادی اقتضاسی بو عصرلردن بیرلی کیلگان قللق دورن توقتاتوب مملکت‌نڭ تاریخن بر قدر یڭله‌یتوب بوشاتوب یباره.

خلق یلکه‌سنده بایارلر بله برابر روحانیلرنیده کوره‌مز. بتون روس ادبیاتی شهادتی بوینچه کرستیان خلقن ایکٔ قاتی تالاوچی و آچی جبرله‌وچی ماناسطیرلر صالوب جیولوب اوطورغان ماناخلر بولمشلردر. شوڭار کوره کرستیانلر اوز یانلرینه کیلوب اوطراقلاشورغه طرشوچی ماناخلرنی بالطا وسه‌نه‌کلر بله قوغالاب یبارر بولغانلر. اما بولارنڭ برسن قوساڭ ایکنچی‌سی کیلگان. حکومت طرفندن بیرلگان یرلرگه، تورلی وصیتلر بله قالدرلغان ملکلرگه قناعت ایتماینچه آول خلقینڭ یرلرن یوتا بارغانلر.

XVI هم XVII نچی عصر بوینه کرستیانلر ماناسطیرلر بله صودلاشوب نزاعلاشوب چغالر. اما اول، زمانده «کوچلی بله کوراشمه، بای بله صودلاشمه» مقالی بیك معنی‌لی بولغان. کرستیانلر جیڭلگانلر. فقیرلك وقسنقیلق آرقاسنده اوز یرلرن اوز قوللری ایله آلوب باروب ماناسطیرغه زالوققه (رهن) صالغانلر. صاتقانلر. الحاصل اورتا راسیه‌ده حر کرستیان یرلری تمام بته. خلقده آرینداتورغه، بای یرن اجاره‌گه آلوچیغه، صوڭره بایڭ قلینه أیله‌نوب بته.

ماناسطیر و بایارلرنڭ یری پادشاهلق توله‌ولرندنده آزاد ایتلگان بولغان. شونلقدن بولارنڭ خواجه‌لری بایغان اوستنه تیك بایغانلر. کرستیانلر یارلیلانو اوستنه یارلیلانغانلر. روسیه‌نڭ شمالنده گنه «چورنو صوشنی» آتالغان یعنی بایارلر یری کبك توله‌ودن آغارتلماغان یرلی، خزینه‌گه توله‌و توله‌ب اوز باشلرینه اداره قیلنوب کیله تورغان کرستیانلر

صاقلانوب قالغانلر. بولار صوڭره‌ق‌غاصودارستۋيننى كرستيان آتالغانلر. بولارغنه اوزلرينڭ بر قدر ايركلرن ويرگه خوجه‌لقلرن قوللرنده قالدروب بو يرلرن تله‌گانچه صاتا، بوله‌ك ايتوب بيره وز الاژيت ايته آلغانلر. اما حكومت اوزى تله‌گان چاقده، اوزى تله‌گان بايارينه بو كرستيانلرنى يرلرى، مال‌لرى و بالاچاغالرى ايله مڭگولك اشلرگه بوله‌ك ايتوب بيره آلغان. اما بو حقوق اشى توگل فاقت اشى ايندى. بو زمانده پراوا بله كوب ايسه‌بله‌شوب طورماغانلر. اوز يرلرندن آيرلوب قالغان كرستيانلر يرنى بايارلردن اجاره‌گه آلوب كوچوب اوطرا باشلاغانلر. آلپاوتلر شونيغنه‌كوتوب طورغانلرده. قورى يردن فائده يوق، آنى اشلى بلوچى كيره‌ك. آلپاوتلار آلارنى بيك قوانوب قارشى آلغانلر. كرستيانغه حاضر ير، حاضر آت اسبروى باشده ضرور ايتمه‌گان. بو اسبروى، قارالتى ايچون اول بايارنك اوزينه قاراغان يرنده اشله‌ب بيرركه وعده قيلا. بو وعده‌لر باشده تلده‌گنه بولوب صوڭره كاغزگه يازيشولر چققان. بوكار ديگانلر. порядная запись

XVI نچى عصرده راسيه‌ده سياحت ايتكان اجنبى محرر هيربيرشتين كرستيانلرنڭ بايار ايچون آطنه‌غه ٦ كون اشله‌ب اوزلرينه فقط برگنه كون اشله‌گاننى كورگانن يازوب قالدرغان. شولاى بولسه‌ده ئلى كرستيان يوريديچسكى ايركلى، اول تله‌گان كونده باياردن كيته آلا. تيك بورو چنغنه توله‌سن! اول بايارغه كرشكانده قورى قول كيلگانگه، بايار آڭا ٢٠٠ــ٣٠٠ تنكه ياردم ايتكان، اسسودا بيرگان، اول شونى توله‌ب كيتارگه تيوشلى. موينى كيسكان اورنى شول بولغانده. كرستيان خالقى ١٦ــ١٧ نچى عصرلرده موين تينتن بورچقه چومغان بولغان. شول زماننڭ بر يازوچيسى «ۋاسسيان»، ماناسطيرلر كرستيانلرنڭ بورچلرى ايچون بتون يورت قارالتى‌لرن، كيوم و جه‌نلكارن تارتوب آلوب اوزلرن قورى باش قوالاب ببارولرن يازوب قالدرغان. ينه كرستيانلر

بو اسسودانی بر معلوم مدت‌گه‌دیب آلغانغه اول مدتدن ایرته کیتارگه
بولغانده‌نی اوستویکا توله‌رگه ١٤٠-٧٠ تنکه‌لر ینه آرتق توله‌رگه مجبور
بولغانلر. یورت اورنی ایچون ینه ٤٠ ـ ٥٠ صوملر [пожилое].
اگر شوندی وقتده حکومت خلقغه یاردمکه کیلگان بولسه، بورچلرنی
خزینه‌دن توله‌ب خلققه چیتدن یرده تابوب بیرگان بولسه بیك اوڭغای
بولغان بولور ایدی‌ده، حکومت بونڭ کیر وسن اشله‌گان. اول آلپاوتلرنی
یاقلاب یر بهاسن، اجاره‌نی کوتارگان. مونه خزینه نیده، بایارلرنی ده
آشاتورغه محکوم خلق تورلی قرضغه باتوب، شول خوجه‌سی قولندن
اۏقنا آلمی واقعده بر ایمینیه‌دن کوچو حقدن محروم قالغان. بورچ
آرقاسنده بر آلپاوت یرنده ایللی آلتمش، بعضا یوز یلده اوطرورغه
توغری کیلگان. بولار (старожилы) آتالغانلر. بولارنی خواجه‌لر
اوز کشیلری صاناب، کوچوب کیته باشلاسه‌لر قارشی طورغانلر.
قاچسالر حکومت‌دن بولارنی ایسکی اورنلارینه قایتاروون اوتنگانلر.
١٢٩٧نچی یلغه قدر بورچن توله‌گان کرستیان بایاردن تله‌گان وقتده
کیته آلغان اما بو یلنی اوقاز چغارلوب بولارغه ایگون آشلق وقتی
اوتکاچ ٢٤ نویابرده «یوریف» کوننی گنه کیتارگه یاصالغان. بوندنصونڭ
ایندی کرستیانلر کوچوب یوردن بتونله‌ی آیرلغانلر. تیك ایکنچی
بایار اوّلگی خوجه‌غه توله‌ولرنی توله‌ب آلوب کیتسه‌گنه کیتارگه ممکن
بولغان. اما بونڭ، خوجه‌نی خوجه‌غه آلماشدرونڭ آیرماسی زور
بولماغاندر شاید.

شونڭ ایچون بو وقتلرده کوباه‌ب کوبله‌ب قاچولر آرتقان. بو
زمانده‌راسیه‌نڭ جنوبنده قرغزلر کبك کوچبه خلقلر. صحرا کیڭ. ده‌نیپر،
دون و ایدل بویلری غایت بای. قرده قوش قورت، صوده بالق، وتوغا-
یلرده پچانلك مول. بعضا قاچاقلر شایقا یاصاب یول باصوبده بورگانلر.
سبری روسیه‌گه قوشقان یرماقنی شوندی قاچاق و ایدل بوی رازبو-

ينيكلرندن حساب ايته‌لر. قايسى زمانلر بو قاچولر شولقدر كوبه‌يگان: بتون بتون آول و صالالر كشيسز واشچيسز قالغانلر. دشمان كيلگان ايل كبك بولوب قالغان. دواره‌نلرده، حكومت‌ده بوندن زور ضرر ايتكان. قرلر، ايگونلكلر بوش قالغانلر. نالوغلر توله‌نمگان. كرستيان اوچون بايارلر آراسنده جنجال كيتكان. شونلقدن دواره‌نلر كرستيانني يالالغانده نغتوب، «اوكريپيت» ايتوب آلا باشلاغانلر. كرستيانلردن، چيتكه كيتماسكه و باشقه‌غه كوچماسكه يازو آلونا باشلاغان. حكومت اداره‌سنده ПОМѢСТНЫЙ ПРИКАЗЪ ده يازيلا بولغان. بوگار قارامى قاچولر دوام ايتكاچ حكومت اوزينك مأمورلرن اشچيسز قالدرغه تله‌مگانگه ١٥٩٧ نچى يلده اوقاز چغاروب، قاچقان كرستيانلرنى بش يل اچنده توتلغاند، ايسكى خوجه‌سنه قايتاررغه ديه اعلان قيلغان. بو مدت دواره‌نلر اوتنوى بله ١٥ يلغه قدرده صوزلغان.

بو زمانلرده حكومت بيك ضعيف بولغان. خلقنى تله‌گانچه نق طوتارغه، كيره‌كلى و تيوشلى نالوغلارنى جيارغه اولگره آلماغان. صودلرده، جيولرده خيانتلرده بيك كوب بولغان. خلقده‌ده مأمورلرده‌ده توغريلق — عدالك حسلرى تربيه ايتلمه‌گان بولغان حكومتنك هر اورنغه يتارلك چيناونيكلرى‌ده بولماغانغه، آلارغه وقتنده ژالونيه بيررگه خزينه‌ده آقچه‌ده يتوشوب طورماغانغه حكومت كرستيانلرنى اداره ايتو، آلارنى حكم ايتو اشلرينى دواره‌نلرگه تابشرا. آلار اقتصادى خوجه‌لقلرى اوستنه كرستيان اوستندن پادشاه‌ده بولوب آلالر. كرستياننى اوزى عيبلى تابوب صودقه بيره، اوزى اشنى تيكشره، اوزى صود حكمن اجرا ايته، جزا بيره، الحاصل حاضرگى زمانده حكم اشنده اساسا خطا ديب تابلغان بر اش اشله‌نه. حاضر حكومت بله صود بر برينه باشقه بولورغه تيوش تابلا. شول وقتده‌غنه حقلق وعدالك صاقلانورغه ممكن ديوله. مونه شوشى طريقچه اوّل مالدن، يردن آيرلو، صوڭره بر

برده اوزاق اوطرو شول ايمينيه يرينه زا كون بله بەيله نو، بايارنڭ آداره
اينى اوز قولينه آلوب تمام خوجه بولووى آرقاسنده كرستيان قل بولغانن
اوزى دەبلمى قالغان. بونى براوده قصدا ياصاماغان. كرستيانى قل ياصاغان
بر زاقون ده بواماغان. تاريخى سببلر بله شولاى اوزندن اوزى كيلوب
چققان. اما كرستياننى آزاد ايتار اوچون بو تاريخ ببلەگان تويننى
چيشار اوچون بيك كوب مشقتلر چيكارگه. بيك كوب صوغشورغه،
قان و ياش توگارگه توغرى كيلگان. ايندى شولارنى قاريق: قايسى پادشاه
زماننده كرستيانلر حقنده نيندى زا كونلر چققان.- جبگللكلرمو، يوقسه
آورلقلرمو بولغان؟ قوتلور ايچون كرستيانلر اوزلرى نيشلەگانلر؟

كرستيانلرنڭ دون ودنه پر نهرى بويلرينه قاچقانلرن يازغان
ايدك. مونده آلار مالاروسلر آراسنده بيك ايركن ياشاگانلر. كوب
وقتده بونلرغه قازاچى عسكر بولوب يول باصوب، كورشى مملكتلرگه
هجوم ايتوب صوغش بله طورورغه طورى كيلگان. بونلر اوزلرينڭ
وطنلرندن آيرلوب طورورغه مجبور بولغانغه كوره توغرى كيلگانده
بو حاللرينه سببچى دوارەنارنى برده قزغانوب طورماغانلر.

XVII نچى عصرنڭ صوڭغى يارومى كرستيان بونتلارى بله طولى
بولغان. بو بونت واختلالنڭ الڭ زوررەسى استينقا رازين اسملى قزاق
قول آستنده جيولغان تورلى خلقنڭ بونطى در. ١٦٧٠ نچى يلده رازين
اچترخاننى آلوب ايدل نهرى برله كمەلرده منوب صاراطف، سامار
و سمبر شهرلرينه هجوم ايتكان. رازين كرستيانلرغه ايرك، ير،
و بايلق وعده ايتوب همه بايارلرنى تورەلرنى اوتروب بترورگه چاقرغان.
بوندنصوڭ خواجەلر وتورەلر بولماس، همەكشى بر تيگز بولوب ياشار
ديب قوترتقان. شونلقدن آنڭ تاراتقان ياشرن خطلرينى خلق بيك
ياراتوب اوقوغان. بونت وچوالولر قزان، نيژغارو، طامبوف و پينزه
گوبيرنالرينه قدر جايلگان بولغان. اما بو بونتلردن بر فائدەلى نتيجه

چقمی. بو یارلی و ترتیبسز خلقنی مسکاونڭ نظاملی پولقلری جیگه، وارین‌نڭ اوزن آصالار. ایارگان خلقی تارالا.

٢

پیطر ۋیلیکی زماننده کریستیانلر

پیطرغه حدلی روسیه ایمپراتورلق توگل بلکه مسکاو چارلغندنغنه عبارت بر آزیا مملکتی ایدی. اداره بیك ترتیبسز بولوب نیچك بواسه شولای ئلنوب کیلگان ایدی. روس خلقی بیك قارا بولغان. روحانیلرده کوب بولوب دین‌نی بیك، نق صاقلاب طورغانلر. روسلر هر شنبه صایون مونچه‌دن قالماغانلر. کیوم، صاقال میوقلر بیك اوزون یورتلوب بو دینلیلك صانالغان. صاقال قرو نیمسه‌لك علامتی صانالغان. بونده کفر خوفی تابلغان.

اداره اشنده بر بایارنڭ ایمینیه‌سنده اشچیلر نیچك ره‌تسز و حقسز یورتلسه، بونده نیقدر نادانلق جبر ظلم حکم سورسه بتون مملکت ایچنده‌ده شولوق حال جاری بولغان. پادشاهلق، پادشاهلرنڭ ایمینیه‌سی حساب ایتولگان.

پیطر ۋیلیکی تاریخلرنڭ ایڭ مهم دورلرنده، بیوك صناو (کره‌زیس) زماننده بعضا بتون جهان سیاستینه تأثیر ایتارلك واقعه‌لر آراسنده‌غنه کیلوب چغا تورغان تاریخی سیمالردن بر قهرماندر. بو کشی ایمپیراطورده بولغان، صالداتده بولغان، عالمده، بالتا اوستاسیده بولغان. آنڭ قولنده بر چوقماری بولغان. شونڭ برله اول اشاره قیلوب زاقونلرده توزوگان، کتابلرده یازغان، قارابلرده یاصاتقان، عسکرلرده جیگگان، شهرلرده صالغان، ایسکی بایارلرنی، اوز فکرینه قارشی‌یورگان توره‌لرنیده

توقماغان. های، بزگه‌ده شوندی اصلاحاتچی بر چوقمار صاحبی بولسه! دیگان سوزنی بیك كوب كشی‌دن ایشتورگه طوری كیله. پیطرنڭ بتون قوتی مملكت‌ده اصلاحات یاصاو یولینه كیتكان بولسه‌ده اول كوبره‌ك عسكرگه و فلوت توزوگه اهمیت بیرگان. مونه بو عسكر و فلوت ایچون بیك كوب مصرف كیره‌ك بولغانغه شول آقچه‌نی تابو یولینه اول بیك كوب نرسه‌نی قربان ایتكان. فینانس اشلرن اوزگارتورگه تیوش تابوب‌اول نالوغلرنی یورت باشندن الو اورنینه جان باشندن (подушный) آلورغه یاصاغان. بونڭ اچون مملكتده‌گی خلقنی یازوب چغارغه پریپس یاصارغه امر ایتكان. (ревизія شوندن باشلانغان). بو حسابنی یازغان چاقده تورلی تورلی درجه و توسه‌گی ایركلی ایركسز بیك كوب اشچی خلق كریپاستنوی كریستیانلر ره‌تینه یازلوب خلق ایكی صنفقه آیرلا باشلاغان: دواره‌نلر (благородные) هم قارا خلق (подлые). پیطر بر كشینی‌ده مملكتده اشسز بوش یورتورگه تله‌مه‌گان. (а безъ службъ бы никто не шата-лись, понеже отъ такихъ умножаются воровства).

ایركده یورگان حر كشی‌نی هر كیم یرلی یورتلی كشی اوز اسمینه یازدروب توتا آلغان. ایركلی كشی — اشسز كشی، خلققه ضررلی كشی دیب تابلغان. ١٧٢٩ نچی یلده بوش یورگان خلقنی سیبیرگه ییباررگه دیگان زاقون چقغان. ١٧١٣ نچی یلده آلپاوتلرغه كریستیانلرنی قامچی بله صوقدررغه پراوا بیرله. كریستیان آلپاوتقه اطاعت ایته‌رگه، توله‌ولرنی توگال توله‌رگه مجبور ایتله. ١٧١٤ نچی یلده помѣстье بله вотчина ده‌گی كریستیانلر برله‌شدریله. (بتون ایمینیه الوغ اوغلغه قالدریلو زاقونی). بو كوندن كریستیانلر دواره‌نلرنڭ رعیه‌لری (подданные) آتالالر. ١٧٢٤ نچی یلده كریستیانلر آلپاوتلردن پاسپورت آلمی اوطاردن چیتكه چغا آلمی باشلاغانلر. آلپاوتلر قسلغان

چاقده کریستیانلرنڭماللرنده آلغالی باشلاغانلر. کناز دالغاروکف‌نڭ بر قول یازماسنده: «اوبکه‌له‌ماسن توله‌ربز» دیلگان.

پیطر ١٦٨٢–١٧١٠ نچی یللر اچنده سرای‌غه قاراغان کریستیانلردن ١٧٠،٠٠٠ جاننی (٤٣٠٦٥٥ یورت) بایارلرغه خدمتلری ایچون بوله‌ك ایتوب بیرگان.

کریستیانلردن، یر اشندنگنه کیلگان داخود راسخودگه یتمه‌گاچ پیطر مملکت‌ده تورلی هنر و صناعت اشلرن آرتدررغه اویلاغان. اقتصاد و مالیه اشلرن ترقی ایتدرر ایچون فابریك و زاۋود خوجه‌لرینه دواره‌ن بولماسه‌لرده فابریکلرده‌گنه اشله‌تو شرطی برله کریستیان صاتوب آلورغه رخصت ایتله (поссессiонные). بو بیوك مجددنڭ مسلمانلرغه تیگان فائده‌سی چامالی بولورغه کیره‌ك. اما اوزینه ایده‌ش تابوده بیك اوستا، یاخشی خدمتچی‌نی قایدن تابسه شوندن آلغان، دواره‌ن یا کریستیان دیب تورماغان. بو پادشاه تیفکیلف دیگان بر باشقردنیده اوزینڭ خارجی سیاستینه، داخلده‌ده اینورودیس سیاستینه بیك یاخشی و ثمره‌لی خدمتلر ایتدره بلگانلگن یازالر. پیطرنڭ بر اوقازی ایسه بتونله‌ی مسلمانلر خلافنه‌غنه چغارلمشدر. ١٧١٣ نچی یلده ایدل بویی گوبیرنالرنده‌گی مسلمان آلپاوتلر (باسورمانلر) آلتی آی اچنده چوقنماسه‌لر پراواصلاونی کریستیانلرنی (خالوپلرنی) توتماسقه، یرلری، اوطارلری پادشاهلقغه آلنورغه دیگان اوقاز چغارغان. بو اوقاز مسلمانلرده‌ده بایارلر (آلپاوتلر) و آنلر قولنده قللر بولغاننی کورساتمکده‌در.

بوندن صوڭ مسلمانلرده اشلر نیچك بارغاندر بو حقده معلوماتمز یوق. روس یازوچیلری بو مسئله‌ده اوزلرینه کیره‌کنی گنه یازالر. بزگه کیره‌کنی اوزمزگه أزله‌ب تابارغه و یازارغه قالدرمشلردر. ملی تاریخچیمز رضاءالدین حضرتلری بر اثرنده اوفا قاضی‌لرینك برسینڭ

ئلله نیقدر خدمتچیلر توتقانن، قاضی‌نڭ آبزتایی اورامده بارغانده آنڭ سویره‌تلگان ایناگن (اشلیپفن) نیچه نیچه خدمتچیلر آرتندن کوتاروب بارغانن یازوب کیتووی خاطرمزده قالمشدر. بولار البته یاللانغان اشچیلرگه اوخشامیلر.

٣

پیطردن صوڭ

پیطردن صوڭ تخت‌نڭ اوینچق‌غه ئیله‌نوب بر قولدن ایکنچی قواغه‌کوچوب یورگان زمانلرنده‌ کریستیانلرنڭ حالی دخیده ناچارلانغان. وقتلی‌غنه بولسه‌ده اش باشینه منگان کشیلر اوزلرینڭ طرفدارلرن کوبایتور ایچون شولوق مسکین کریستیانی‌نی هدیه ایتو برله مشغول بولغانلر. پیطردن ایکنچی یکاترینه‌گه چاقلی اوتکان ٣٥ یل اچنده یارتی میلیون (٥٠٠،٠٠٠) جان‌دن آرتق کریستیان بوله‌ك یولی برله آلپاوتلرغه قل ایتولگانلر. یکاترینه II نچی تخت‌گه منگاچده اوزینه یاردم ایتشکان یکتلرگه ١٨ مڭ جان کریستیان بوله‌ك ایته. صوڭره اوز عمرنده ٨٠٠ مڭ، بر میلیونغه یاقن خلقنی تورلی دوست ایشلرینه، توره‌لرینه بوله‌کـکه تاراتا. بو وقتده دواره‌نلر صانی بیك آرتقان کبك دواره‌نلرنڭ قوللرنده‌غی خلقده بیك آرتا. مثلا: شیریمیتف دیگان بایارنڭ ٦٠ مڭ جان، کنناز پاتومکین‌نڭ ٥٠ مڭ جان، رازوموفسکی‌نڭ ٤٥ مڭ جان کریستیانلری بولغان.

٤

کریستیانلرنی بایارلرنی روشلی اشله‌تکانلر

کریستیانلرنڭ بعضیلری خوجه‌نڭ یرنده، خوجه فائده‌سینه اشله‌گانلر. بوگار بارشچینا (барщина) دیلر. ایکنچی بر تورلیلری اوزلرینه بولنوب بیرلگان یرلرده اشله‌ب خوجه‌لرغه یلغه معین بر صوما توله‌ب تورغانلر. بوگار آبروق (оброкъ) دیلر. بو آیرما یرنڭ ناچار و یاخشیلغینه قاراب یورگان. قاراتوپراقلی یرده خوجه‌غه اشله‌تلوب، ناچار و اوسمرسز اورنده آقچه توله‌تو عادت بولغان. چونکه بوندی یرده آقچه‌نی باشقه کسبلر بله‌ده تابوغه ممکن بولغان. فابریك و زاۋودلرده اشله‌رگه یاخود برر تورلی هنر بله کسب ایتارگه ممکن بولغان. کریستیانلر ایچون‌ده آقچه توله‌و اوڭایلیراق بولغان. بوندی وقتده اول بایارنڭ کوزندن یراغراق طورغان. کریستیانلر ایرکنره‌ك یاشاگانلر. حتی سودا برله‌ده مشغول بولغانلر. بعضیلرینڭ اوزلرینڭ کون (بلغاری)، صابون و سیتسه (قوماچ) فابریکلری‌ده بولغان. بوندی ایمینیه‌نڭ خوجه‌سی کوبره‌ك وقتده پیتربورغده، چیتده طورغان. بوندی حال زورراق بایار ایمینیه‌سنده ممکن بولغان. شریمیتف کناز غالیچین کبك زور زادکانلرنڭ کریستیانلرندن ١٩ نچی عصرده مسکاونڭ فابریکانتلری یتوشووی، حاضرگی ماروزفلرنڭ باشده کریپاستنوی کریستیان بولغانلقلری معلومدر.

آبروقنڭ زورلغی تورلی تورلی بولغان. یکاترینه تختگه منگان زمانلرده کریستیانلر جان باشندن ٢ـ٣ صوم آبروق توله‌گانلر. ٢٥ یل صوڭره آبروق ٥ـ١٠ صومغه منگان. بایلردن ٢٠٠ـ٣٠٠

تنکه‌ده آلنغان. خوجه‌غه، بارشچیناغه اشله‌وچیلر آبروق توله‌وچیلرگه قاراغانده هر وقت ایکی اوچ مرتبه آرتق توله‌گانلر. ٦٠ نچی یللرده آبروق ٢-٣ تنکه بولغانده بارشچینا ٧-٨ تنکه، ٩٠نچی یللرده آبروق ٧ تنکه‌لر، بارشچینا ١٤-١٦ صوم بولغان. آبروقده بارشچیناده زافون بله بیلگوله‌نمه‌گانگه، یرده، کریستیان اوزی‌ده خوجه مالی حساب ایتولگانگه خوجه‌لر تله‌سه‌لر کریستیاننڭ آقتق کولما گنیده صالدروب آلا آلغانلر. کریستیانلر خوجه‌نڭ یرن اشله‌ب بیرو اوستینه خوجه‌غه اوی‌ده صالوب بیرگانلر، لاوده چابقانلر، خوجه‌غه اورمانده کیسکانلر، باقچه‌ده اوطرتقانلر، آنده باینڭ کیفی ایچون صنعی کوللرده قازیغانلر. کریستیاننڭ اوز کیره‌گینه حاضرله‌نگان کیندر، قوماچ، اوسدرگان تاوق چبش، قردن جیغان جیلاك جیمش کبك نرسه‌لرنڭ کوبره‌گن‌ده بابار خاتونی صوراتوب آلدروب طورغان.

٥

ایکنچی یکاترینه (ابی پادشاه) زمانی

یکاترینه ١٧٦٢ نچی یلنی ایرن توشروب تخت‌گه منه. اول دواره‌نلرنڭ ایسکیدن بیرلی کیلگان پادشاه‌لقغه مجبوری عسکرلك خدمتی ایتولرن بتره. کریستیانلر بونی کوروب آلپاوتلر مملکت‌گه خدمت ایتودن آزاد ایتلگاچ بزده آلپاوتقه خدمت ایتودن آزاد ایتلورگه تیوشلی دیب اویلی باشلیلر. هم هر کون آزادلق کوته‌لر. حتی بو حقده مانیفیست بولغان‌ده آنی آلپاوتلر یاشروب چغارمی طوتالر دیب اوشانغانلر. کوب یرلرده چوالولر، بونتلر باش کوتارگان. بو چوالوچی کریستیانلرنی، عسکر بله، طوپلر بله یواشلاتورغه، باصدررغه طوری کیلگان.

یکاترینه‌نڭ اوزینڭ ایبده‌شلرینه بیك کوب کریستیانلر بولەك ایتکانن یازغان ایدك. اول آلپاوتلرغه باشقه تورلیده بیك کوب ایزگولـکلر ایتکان. کرپیاستنوی پراوا یکاترینه زماننده کوچایگانگنه. ١٧٦٧ نچی یلده، کریستیانلر خوجه‌لری اوستندن حکومتگه شکایت ایتارگه یارامی دیگان امر چغارغان. حکومت آلپاوتلردن اوزی قورقوب تورغان.

لـکن قللق پراواسی بر یافدن کوچایسه ایکنچی یاقدن کریستیانلرنڭ چوالو حرکتی کوچایوب حکومتنڭ طنچاغن کیتاره باشلاغان. یکاترینه زماننده جایق بویلرنده کوتارلـگان پوغاچوف اختلالی، آثار ایبه‌رگان خلقنڭ کوبلگی، کریستیان خلقینڭ حالی غیر طبیعی بولغانن، آدم بالاسی چدارلق، کوتارلك درجه‌دن کوب آرتوب کیتکانلـگن بیك نق سیزدره طورغان. کریستیان چوالورن باصدرر ایچون یبارلـگان کنازڤازمسکی‌گه یازغان خطده یکاترینه اوزی: «کریستیانلرنی آزاد ایتماینچه، کریستیانلرنڭ آلپاوتلرغه قارشی بونتلری توقتالماس. بو بونتلرنڭ چغووینه سبب بولغان نرسه‌نی بترو چاره‌سینه کرشلماسه، ایرته‌مو، صوڭمو کریستیانلر اوزلرن اوزلری آزاد ایتارلر» دیب یازغان. شونلقدن آزاد ایتو مسئله‌سی ١٧٦٢ نچی یلده باشلانوب یوز یل بوینه ١٨٦١ نچی یلغه قدر بر تورلی حل ایتلورگه تیوشلی اش حکمینه کروب نوبتدن توشمی. تورلی کامیسیه‌لر باصالا. لایحه‌لر توزوله. مذاکره قیلونا. اما بو کامیسیه اعضالری اوزلری کریستیان خوجه‌لری، آلپاوتلر بولغانغه اش برده آلغه بارمی، تیك صوزلوب یوری. کریستیانلر اوزلری‌ده قاراب یاتماغانلر. ابی پادشاه ایدل بویلرنده سیاحت ایتکانده دواره‌نلرنڭ ظلمندن شکایت ایتوب ٦٠٠ عریضه بیرلـگان. بو عریضه‌لر سیناتقه یبارلـگانلر. لـکن آندن بیك ماتورغنه کیری ایبه‌لرینه قایتارلغانلر. بو شکایتلری ایچون کاتورغه یبارلماولری

ایچون کریستیانلر رحمت ایتورگه تیوشلی بولغانلر. ١٧٦٣ نچی یلنی غراف پانین یکاترینه‌گه داقلادنوی زاپیسقه یازوب اوشبو اوچ ماده‌نی تکلیف ایته: ١) عدالتسز دواره‌نلر اوستندن تیکشررگه گوبیرناتورلرغه پراوا بیررگه، ٢) دواره‌نلرنڭ کریستیانلرنی صالداتقه بیرونی و عائله‌سندن آیروب کشی‌نی چیتکه صاتونی طیارغه، ٣) کریستیانلرنڭ آبروق و بارشچینا خدمتلرن زاقون بله بلگیله‌ب قویارغه.

آنڭ فکرنچه ابروق جان باشندن ٢ صومدن آرتق بولماسقه، بارشچینا آطنه‌سنه ٤ کون بولورغه تیوش. یکاترینه بو فکرنی معقول کورگان. بونڭ حقنده اول علمی جمعیتلر بله، تجربه‌لی کشیلر بله یازشورغه کرشکان. بز بو اورنده آنلارنی توشروب قالدروب آنڭ مشهور «Наказъ» ی و پادشاه‌لق ایچون علم و معرفتکه رعایه قیلوب زمانغه موافق ایتدرب زاکون مجموعه‌سی تورارگه دیب خلق وکیللرن چاقروونغنه یازوب کیته‌مز. ١٧٦٧ نچی یلده ٣٠ نچی ایبولده مسکاو شهرنده خلق وکیللرندن تشکیل ایتولگان «زاقونو داتیلنی کامیسیه» آچیلا. بوکار راسیه‌نڭ تورلی گوبیرنالرندن ٤٦٠ دیپوتات کیله. بونده بزنڭ مسلمانلردنده اعضالر بولووی شبهه‌سزدر. بو مجلس زماننه کوره بیك زور اش بولغان. بو مجلس‌که همه آوروپا حکومتلری و عالملری زور اهمیت بیرگانلر. زور نتیجه‌لر کوتکانلر. یکاترینه اوزیده: بو مجلسنڭ خدمتی «اولاژینیه» توزوگنه توگل بلکه بتون مملکتنی بختلی یاصاودر، دیگان مجلسنڭ وظیفه‌سی نرسه ایکانلگن «ناکاز» نده بیان ایتکان. اما قسقه‌غنه أیتکانده بو کامیسیه‌دن بر معنی‌ده چقماغان. بردن، اندی زور زاقون مجموعه‌سن باشدن چغاروب‌یازو ممکن بولماغان اش. زاکونلرنی اصلاح ایچون اول ایسکی زاکونلرنی جینارغه کیره‌ك. ایکنچیدن، مجلسنڭ ترتیبی بیك چوالچق بولغان. بیك اوکماغان رئیس طوری کیلگان. خلق بیك کوب ناکازلر کیترگان. شولارنی اوقوب

چغوب بر تورلیده مذاکره‌گه کرشماینچه ، ریزالوتسیه چغارمچه و قتنی أرەم اوزدرغانلر . رئیس اوز اشن اوزی بامەگان . مسئله‌نی تاوشقه قویدرماغان . جیولغان آلپاوتلر و کوپیسلر اوزلرینڭ کرستیانلرینی آرتدررغه‌غنه طلب ایتکانگه ، کریپاستنوی کرستیانلردن و کیل‌ده بولماغانغه کرستیانلر اوچون بو کامیسیه بیگرەك اهمیتسز بولغان فقط بر قاروبین دیگان کشینڭگنه کرستیانلرنی بیك نق حمایه ایتوب ، آلارنڭ حالن اصلاح ایتارگه کیرەکلگن سویله‌گانی معلوم . تورکیه برله صوغش باشلانو برله بو کامیسیه تاراتلاده آرتق جیولمی . ۱۷۷٤نچی یلده کرستیان خلقی آراسنه ایکنچی بر مانیفیست تارالا . بو خلقنڭ قولاغینه بیك جوغومای بولا.

«مین سزنڭ زاقوننی پادشاه‌گز اعلان ایته‌منکه ، مینم خاتونم یکاترینه دواره‌نلر یاغینه چقدی . دواره‌نلر کرستیانلرنی قللق‌قه صاتوب بتررگه یکاترینه‌نی کوندردیلر . مین بوگا قارشی کیلگان اوچون میگا دشمان بولدیلر . آلار مینی اوترگه کشی یبارسه‌لرده الله مینی صاقلادی . مین قاچوب قوتلدم . ایندی مین اوزم دواره‌نلرنی اوتروب بتررگه ، خلققه ایرك و یر بیررگه آنط ایتدم» دیواگان . آنسزده دواره‌نلرگه دشمان خلق بوگار اوشانه . اوتارلرنی تاشلاب مونی سویله‌وچی اختلال باشلغی پوغاچوفقه ایاره . مملکت‌ده زور فتنه وچوالولر پیدا بولا . خلق بایارلرنی بیك کوب قرا ، کیسه ، اوتارلرنی یاندرا . حکومت عسکری بو بونتنی بیك زور مشقت برله‌گنه باصا . بونت تیز باصدرلماغاچ دواره‌نلر یکاترینه‌دن ناراضیلق کورساته باشلیلر . تخت‌که ولی عهد پاۋیلنی اوطرتورغه کیرەك ایدی دیوشه‌لر . یکاترینه بونی سیزوب دواره‌نلرنی تله‌سه شونی اشلی باشلی . هم ۱۷۸۵نچی یلنی مانیفیست چغاروب دواره‌نلرنڭ کرستیانلرغه خوجه‌لقارن تصدیق ایته . اوزینڭ باشده‌غی ، خلققه حریت و بخت تاراتو فکرلرندن قایتا . بوندنصوڭ کرستیانلر ایچون برگنه‌ده فائده‌لی اش اشله‌نمی .

٦

بايارلرنڭ كرستيانلر برله معامله‌لری

١٨نچی عصرده كرستيانلر بازار و يارمينكه‌لرده حيوان اورننده صاتيلا باشلانغانلر. شول زمان غزيته‌لرنده شوندی اعلانلر كوررگه ممكن:

« اوطز ياشلرنده بر قز هم بر ياش طوری آت صاتيلا».

ياخود: «قارتاينقراغان بر قز بله طوتولغان فايتون صاتيلادر».

«فوندامينت قه يارارلق بر نيچه صاڑين تاش و بر نيچه باش قز بالالر صاتيلا. فلان اورامده، فلان نومير يورتده بلشورگه، كوروب سويله‌شورگه ممكن».

آوللرده، اوطارلرده خوجه‌لر كرستيانلرنڭ هر بر اشنه قاتناشه‌لر. اول اوز ايگنن‌ده خوجه رخصتندن باشقه بر كشی‌گه صاتا آلمی. شولوق خوجه‌غه آرافيغه آلماشدرا، شوندوق اچه‌ده. اچكان ايچون بايار پریكاز چيگندن طاياق‌ده آشی. خوجه كرستيانلرنڭ اويلرن نيچك صالورغه، نيچك و نيندی آش حاضرله‌رگه، قايسی ساعتده آول‌ده اوت سونوب خلق يوقلارغه ياتورغه ايكانلگن‌ده بيلگولی، كرستيانلرنڭ اويله‌نولرينه مال آرتو ياغندن قاری. بالاطوسا كشی آرتا، توله‌وچی كوبايه. غراف آرلوف اوز ايمينيه‌سنده شوندی فرمان چغارغان: «يكرمی ياشكه يتكان قزنی آتاسی طوتوب كياوگه بيررگه تيوشلی. كياو ازله‌رگه آلتی آی مهلت، آندن‌صوڭ قز كياوگه كيتمی اويده اوطورسه اول يورتدن يلغه ٢٥ تنكه اشطراف توله‌ترگه، بايراقلردن ٥٠ تنكه آلورغه. آقچه‌لری بولماسه صوقدررغه». يارمينكه‌لرده كشی بله صاتو

ایتوب یاخشیغنه تابوش ایتوچیلر بولغان. قزلر قیمت بولماغان. اوس
یتکان قزنی ٢٥ صوملرغه آلوب بولغان. ١٧٨١ نچی یلنڭ بر کۋیتا
سنه قاراغانده ایکی قز بیش تنکه‌گه‌گنه صاتلغان. آغر خدمـ
یارارلق زور کشی‌نڭ بهاسی ١٠٠–١٢٠ صوملر بولغان. صالدات
ریکروت ٤٠٠ تنکه تورغان. هنر صاحبی قیمتره‌ك یورتولگان. م
بر موزیقه‌چی ٨٠٠ صومغه صاتلغان. لکن بو چاقده همانده کـ
حیواندن اوچسز بولغان. بعض بر اتلرگه خوجه‌لر یوز باش کرسـ
بیرگانلر. یاخشی اویره‌نگان آخوتا اتنه خلقی و یری صوی برله بتـ
اوطارلر بیرلگان. بر تازی کوچوك ٣٠٠٠ صومغه صاتلغانینه سنل بـ
کشی اوچسز بولغاچ خدمتکه تله‌سه نیقدر کشی طوتولغان. بایار ا
یورت خدمتچیلری اوچار، بیشار یوز کشی بولغان. بولارنڭ بعضیلر
تگوچی، بعضیلری ایتوکچی، باقچه‌چی، موزیقه‌چی، حتی معـ
روحانی، رسام وطبیبلر بولغان. گراف شیریمیتف‌نڭ سراینده یا
قرق مرتبه‌له‌ب تیاتر (اوپیرا) اوینالا بولغان. ابی پادشاه اوزی و پو
قاروللری کیلوب طڭلار بولغانلر.

٧

بایارلر طورمشی

اوقومشی، فکری، دنیاغه قاراشی شول کرستیاننقی کبك اوك بولغ
روس آلپاوتلری پیطر ۋیلیکی‌دن صوڭ یاڭی‌لاشه باشلی. اما ولایت
بو یاڭی‌لق داخود شول ایسکی کوینچه قالغانی حالده راسخود آر تودر
اسرافچانلق کوچایودن، فرانسوز موداسنه ایاروب قوشما ساچ به‌یله‌ودر
اوقالی، یالتراوقلی کیوملر کیودن عبارت بولغان. کرستیان قزلری ایچو

بلا بولوب توشکان ایمینیه‌ده تیاتر قویو، موزیقلردن موزیقانتلر یتو-
شدرو، پاریکماخیر و خودوژنیکلر یتکرو بله جنله‌نوب بتکانلر.
پایتختلرده بو راصخود تاغی بر نیچه تابقر آرتق بولغان. سرای تیره‌سنده
یورگان أدملردن آرلوف‌نڭ پارادنی بر قافتانی میلیون صوم طورغان.
غراف بیزبارودفه‌نڭ مسکاوده‌گی اویی پادشاه سرایلرندن آرتق بولوب
برسی ۴۰۰ مڭ تنکه‌گه توشکان. اچنده‌گی آلتون بیزه‌کلری ژیانه شهرنڭ،
برونزالری پاریژده، میبللری قطایده اشله‌نگان بولغان. کوندزگی آش
هرکون یوز کشیلك حاضرله‌نوب هر بر دواره‌ن کروب آشاب چغارغه
ایرکلی بولغان. بو کشی هر آیغه ۸۰۰۰ تنکه راصخود طوتوب طورغان.
بعض بر قوناق مجلسلری ایللی شار مڭ‌گه توشکان. مونه بو راصخودلر
شول کرستیانلر آرقاسنده طوتولغانلر. آلارنڭ ماڭلای تیرلری تلف
ایتلگان. بوگار قارشی آلار رحمت ایشتمه‌گانلر بلکه تورلی جبر،
ظلمغنه کوروب طورغانلر.

۸

آلپاوتلرنڭ تورلی جبرلری

دواره‌نلر کرستیانلرنی اوترودن باشقه هر بر جزانی قیلا آلغانلر.
اوترتورگه حقلری بولماسه‌ده تله‌گانده بو اشنی‌ده زاکونغه صیارلق
ایتوب اشلی آلغانلر. مثلا: چبق و طایاق برله عذابلاولرنڭ آخری
کوب وقتده أولم بواغان. هر اوطارنڭ آلپاوتی اوزی تله‌گانچه جزا
قانونلری توزوکان. اوزی توزوگان زاکون بله اوزی حکم ایتوب
طورغان. اوزینڭ پریکاشچیکلری بو حکمنی یرینه یتکروب طورغانلر.
جزا نوعلری: اشطراف، آچ طوتو، مالن طارتوب آلو، صو بله

جزالاو، چبق . تاياق، قامچى بله صوقدرو، حبس گه يابو، بوغاو كيدرو، آياقغه آغاچ قاموتلار و موينغه تيمر موينلقلر كيدرو، سبرگه يبارو، صالداتقه بيرو. نيچون جزالاولر بولغان؟ اشنى يرينه يتكروب اشله‌ماو ايچونده، آشنى طوزلى ياصاو ايچونده، اوغرلق ياخود طوز صاوتن توتتارو ايچونده تله‌گان قدر صوقدرغانلر. چيركاوگه بارماغان ايچون بيشار مڭ طاياق اورغه چغارلغان امر اوچراتامز. بوسى ثوابلى بولو ايچون ايندى. بو جزالانغان كشيلرگه قارشى ينه: «قامچى برله يوز مرتبه، چبق برله ١٧٠٠٠ مرتبه صوغلغان كشيلرنى اوى‌ده آطنه‌دن ارتق ياطقرماسقه، صاوقماسه‌لر تاغيدە صوقدررغه!» فرمانلر بار. خلققه ظلم قيلوده بايار خاتونلرى برنچى اورن طوتقانلر. خاتونلر اچنده آرتق يرتقچ اسملر اوچرى. صالطيچيخا اسملى برسى يكاترينه زماننده بيك آرتق قوتورغاچ، عيبلرى گناه‌لرى هر كمگه اشكاره بولغاچ دواره‌ندن بولغان صوديه‌لرده آنڭ اشلرن ياشروب قالا آلماغانلر. اول ٧٥ كشى‌نى اوترو‌ده عيبله‌نوب صودقه بيرلگان. صالطيچيخا: «سز مينى صودقه بيروب بر نرسه‌ده اشلى آلماسسز، دواره‌ن صوديالر مينى سزگه آلماشدرماسلر!» ديب قچقرغان. ماصلووا اسملى بر آلپاوت خاتونى خدمتچى قزن قيناب اوترگان بولغان. دواره‌ن حاكملر آثار چيركاوده توبه ايتارگه‌گنه حكم ايتوب، قزنى آنڭ امرى بله صوقدرغان خلقنى اوزلرن صوقدررغه ياصاغان. ديثير اسملى ڤارونيژ نڭ بر آلپاوتى اوزينڭ گناه‌لرن تيكشررگه كيلگان زيمسكى صود كشيلرن طوپلردن آتدروب اوتروب بترگان.

١٧٦٠ نچى يلده پيطرنڭ قزى يليزاڤيته زماننده آلپاوتلرغه جنايتى بولغان كرستيانلرنى سبرگه يبارو حقى بيرلگان. ابى پادشاه كاتورغه يبارو حقن آرتدرغان. بونلر ايچون ريكروت بهاسندن خزينه‌دن خوجه‌لرينه آقچه بيرلگان. سيميه‌سيده برگه يبارلسه اون ياشكه يتمه‌گان

بالا ایچون ۵ صوم، ۵-۱۵گه قدر ۲۰ صوم بیرلگان. زاکون سبیرگه ٤۵ یاشدن اوزماغاننی، سبرده اشکه یارلقنی یبارگه قوشقان حالده آلپاوتلر بو پراوالرینی سؤ استعمال ایتوب فایده بر اشکه یاراماغان قارتلرنی سبرگه قوغانلر. آرتق طاماقده کیمی، آقچه‌ده کیله. ۱۷۷۱نچی یل اچنده‌گنه آلپاوتلر قازناغه ۷۸۲۳کشی تابشرغانلر. اما سبرگه بولارنڭ دورتدن برسی‌گنه بار وب یتگان. قالغانلری یولده هلاك بولوب بتکانلر.

۹

پاۋیل زمانی

یکاترینه ئولگاچ اورنینه آنڭ اوغلی پاۋیل تخت‌گه اوطرا. بو آزغنه یللر پادشاهلق ایتکان هم بیك بختسز صورتده ئولگان پاۋیل مملکت ایچون زور اشلر اشله‌رلك کشی بولماغان. آنڭ زمانده کریستیانلرنڭ حالی آزغنه‌ده یاخشرمی. شونلقدن آلار اوزلرینڭ حقلرینی طلب ایتوب تورلی فتنه کوتارولرنده دوام ایتوب طورالر پاۋیل زماننده چوالولر ۳۲ گوبیرناغه جایلگان. طولا، کالوغا، آریول کبی مسکاوگه یاقن، پوغاچ بونتی یتمه‌گان یرلرگه قدر باروب یتکان. آریولنڭ بر اویازنده بر بونتده ۱۳ مڭ کشی قاتناشقان. اما بو چوالولر معین بر پروغرام بله یولباشچی برله بولماغان. تورلی وقتده تورلی اورنده چققانلقدن تیز باصدرلغان.

۱۷۹۶ نچی یل ۱۲ نچی دیکابرده پادشاه اسمنه عریضه یبارگه رخصت ایتلگان. خلق هر یرده جیولوب پراشینیه یازدروب یباره باشلاغان. بونده آلار آلپاوتلرنڭ ظلمندن، پریکاشچیکنڭ قاطیلغندن، تولەولرنڭ کوبلگندن، اشلەتولرنڭ آورلغندن زارلانا بولغانلر.

كريستيانلر اوزلرن آلپاوتلردن قوتقاروب غاصودارستۋيننى ياصاونى اوتنگانلر. بو عريضەلر دوارەنلرنڭ قاراماقىە تابشريلا بولغان. بولار كريستيانلرنى عيبلى ايتوب چغاروب آلارنڭ داۋيرننيلرن طوتوب يابدرا بولغانلر. كريستيانلر شولارنى يافلاب كوتارلە، شونڭ برلە كوب قان توگلولرگە يول آچيلا بولغان.

۱۰

آليكساندر برنچى زمانى

آليكساندر قسقە عمرلى آتاسى پاۋيل اورنينە تختگەاوطورغان. ياش كونلرندە حريت و اصلاحات طرفدارى، ضيالى ومعارفپرور كشى بولديغى معلومدر. اول اوزينڭ يانينەدە ياش فكرلى دوستلرن جيا. آلاردن بر كاميسيە ياصاب آنى اختلال كاميتيتى ديب آتاب يورتە. مملكتگە كانستيتوتسيا كرتو فكرينە توشوب تورلى لايحەلر توزدرە.

۱۹ نچى عصرنڭ برنچى يارومندەغى حكومت ايرلرندن مشهور اسپيرانسكى غاصودارستۋيننى دوما و زيمستوا كبك ادارەلر ياصاو طرفندە بولا. بو حقدە لايحەلر يازا. مينيسترلكلردە شول بللردە اشلەنوب قالالر. آليكساندر كريستيانلرنىدە قوتقارو فكرندە بولا. اوزى اش باشينە منو ايلە كريستيانلرنى سيميەسندن آيروب برملەب صاتوغە قارشى و يردن آيروب قللقغە صاتونى طيوب زافون چغارمقچى بولا. بو زافون لايحەسى اول وقتدە حكومت طرفندنغنە تعيين ايتلگان قارت تورەلردن عبارت غاصودارستۋيننى صاويتدە قارالا. غاصودارستۋيننى صاويت بو لايحەنى قبول ايتمى. شوندن صوڭ پادشاه بوندى صاتو اعلانلرن غزتەلردە باصدرماسقە امر چغارو بلە طنچلانە.. آندن

ناپالیون صوغشلری باشلانه. آلیکساندرنڭ فکری‌ده آلماشونه. حریتپرور اسپیرانسکی چیتکه قاغیلا. آلیکساندرنڭ یوره‌گنده آنڭ اورنن آراقچییف دیگان حریت‌نڭ نی ایکانن بلمی طورغان نادان بر صالدات طوتا. کریستیاننڭ حالی کیربگه‌گنه کیته.

۱۸۰۱ نچی یلده ۱۲ دیکابرده سودا گرلرگه و میشچانلرگه هم کازوننی کرستیانلرغه اوز ملکلرینه یورت یر آلورغه رخصت ایتله. یکاترینه زماننده بیك نق کوچایگان کرستیانلرنی بوله‌کگه تاراتو عادتی منع ایتله.

۱۱

برنچی نیقالای زمانی

برنچی نیقالای‌نڭ مملکتنی اداره‌ده بیك قاتی قوللی بولووی معلومدر. اول تختگه اوطورغان کونلرنده ۱۸۲۵ نچی یل ۱۴ دیکابرده پیتربورغ‌ده‌غی بر قسم عسکر اوزلرینڭ اوقومشلی یاش آفیسارلرینه ایه‌روب اختلال چغارووی نیقالایغه بتون عمرینه خلقغه، جماعت خادملرینه شبهه برله قاراب بتون اشنی اوشانچلی توره‌لری بله‌گنه یورتوگه سبب بولمشدر. شولای بولسه‌ده نیقالای‌نڭ اوزینڭ یازوینه قاراغانده اول کریستیانلرنی آزاد قیلونی همیشه اویندن چغارمامش. بو اویی‌نڭ وجودگه چقماوینه اوزینڭ توتقان سیاستی مانع بولغاننی اول آڭلاماغان. اول آزادلق مسئله‌لرن تیکشرو ایچون توره‌لردنگنه بولغان یاشرن کامیتیت‌لر یاصی. بو حقده بر نرسه سویله‌و، یازو بیك قاتی جزا خوفی برله منع ایتله. غزته و ژورناللر بر سوز یازا-آلمیلر. نیقالایفسکی زمان سینزوراسی بله، سیاسی متهملرنی تیکشره‌تورغان

ژاندارملری مثلی کورلمه‌گان قاطیلقلری برله شهرت تابمشلردر. کریستیانلرنی آزاد ایتو مسئله‌سنی اوستلرینه آلغان توره‌لردن بر اش‌ده چقمی. بوندی بتون مملکت ایچون مهم بر اشنی حل قیلورغه آلارنڭ کوچلری یتمی. آلار بونی‌اشلرگه‌ده تله‌میلر. پادشاه اوزی- مینیسترلر، توره‌لر مینم فکرمه خلاف کیله‌لر دیگان.

نیقالای زماننده ۲۹ یل ایچنده ۵۵٦ زور بونت بولغان. بر یلغه ۱۹ بونت طوری کیله. ۲٦ـ۲۹ نچی اوچ یل ایچنده یلغه ٤۱؛ ۱۸٤۵ ـ۱۸٤۹ نچی اوچ یل ایچنده یلغه ۲۷۲ بونت طوری کیله‌در. بو روس کریستیانی کبك قورقاق، ایزلگان، یونچیگان خلقنڭ بو قدر چوالورغه باروب یتووی حالینڭ آرتق درجه‌ده چداماسلق بولغانینی کورساته‌در. کریستیانلرنڭ بیك کوبسی اوزلرن اوزلری اوتره بولغانلر.

۱۸۵۵ـ۱۸٦۰; نچی یللر اچنده طولی بولماغان بر حساب بله‌ده ٤٤۲ کشی اوزن اوزی اوترووی معلوم. کوبره‌ك یورت خدمتنده‌گی، دواریلر اوله بولغان. کریستیانلر آلپاوتلرنی‌ده بیك کوب اوترگانلر.

۱۸۳٦- ۱۸۵٤ یللر اچنده ۱٤٤ آلپاوتنی اوترگانلر. ۷۵ آلپاوتنی اوتروگه قصد ایتلگان.

۱۸۳۵ـ۱۸٤٤ نچی یللرده آلپاوتنی اوترووده عیبله‌نوب ٤۱٦ کشی سبرگه قوولغان. شولای بولسه‌ده ژاندارملر، صالداتلر بله خلقنی طنچلاندروب، اشنی توره‌لر بله‌گنه یورتوب نیچك بولسه شولای نیقالاینڭ آخر عمرینه قدر، قریم صوغشنه قدر مملکت قارابن سویراب کیلنگان.

بو صوغش یاپون صوغشی کبك اوك مملکتنڭ همه عیبلرن، اداره‌نڭ همه تیشوك سونکرن آچوب بیرگان. خلقنڭ اوزندن، جماعت خادملرندن باشقه، یاللانغان چیناونیکلر بله‌گنه زور مملکتنی یاخشی اداره قیلوب بولماو؛ قللر بله مالیه اشن آلوب باروب بولماو، قولی

آیاغی باغلو خلق برله اقتصاد و معارف جهتندن آلغه کیتوب بولماولر بیك آچق بلنگان. صوغشده عسکرنڭده، آنڭ طبی و اینتیندانتستوا یاغیده بر اشـکه‌ده یاراماغانلغی بلنگان. مملکت‌ده‌گی یارلیلق، یولسزلق، قارانغیلقده آوروپا دولتلری بله صوغشورغه مانع بولغانلق بلنگان. نیقالاینڭ عمر بوینه اوشانوب طوتقان سیاستی یمرلگان. اول بانقروت بولغان. شونلقدن اول فجأتا أولگان. صوغش اشن أوچلاو، مملکتنی اصلاحقه کرشوب یاڭی یولغه صالوب یبارو اوغلی آلیکساندر II نچی‌گه بورچ بولوب قالغان. اول هم بو بورچنی قدر حال اوته‌گانده.

١٢

آزادلقنڭ سببلری

ایکی یوز یل بوینه راسیه اوستنده بیك نق قللق حکم سوره. راسیه‌نی اوزلرینه بولب بولب آلغان کچکنه کچکنه خانلر، بایارلر اشسزلك، عطالت و سفاهت دنیاسینه چوموب خوجه‌لقنڭ، توره‌لکنڭ اڈتن آدم بالاسنی جبرله‌وده عذابلاوده، قارتلرنی کاتورغاغه یباروب یاشلرنی تونی کونی قامچی آستنده اشله‌توب خاتون قزلرنی اوز ماللری کبك تصرفله‌نوب، باشلرنده‌غی قللری صانی قدر گناهلر قیلوب جنایتلر اشله‌ب پادشاهلق و خلق منفعتن اوز کیفلرینه قربان ایتوب طورغانلر. شوندی طورمشنڭ نتیجه‌سی بوله‌رق، بو کشیلر اویلارغه، فکرله‌وگه، عقل بله اش اشله‌وگه، خلقنی آغارتو، اوقوتوغه بتونله‌ی یاراقسز بر حالگه کیلگان بولالر. بو پامیشچیکلر اوز بالالرینی‌ده یاخشی تربیه ایته آلماغانلر.

ادبیاتده مشهور «آبلومف» تیپی دیگان دنیاده اوز آلدینه یاشی آلماسلق، یومشاق، غیرتسز، ثباتسز و تشبثسز، یاش کوننده قرقماسه قرق خدمتچی بله ۋازادەغی گول کبك ایتدروب اوزندروب اوسدرلگان، زورایغاچ خلق تابقاننی اسراف ایتودن باشقەغە یاراماغان کشیلرگنه یتوشکانلر. شونلقدن کریستیانلر آزاد ایتلگاچده دوارەنلرنك قوللرندەغی بیك کوب یرلر، اوتارلر باشقەلرغه کوچکانلر. بو دوارەن نسللری دنیاده اوزلری ایچون یارافسز بولغان کبك شولارنك ادارەلرینك سؤ نتیجەلری سایەسنده مملکتده نیچه مرتبەلر تهلکەگه قالغان. یاخشی منتظم آوروپا عسکرینه قارشی طورا آلمی مغلوب بولغان. اچکی سیاستدەده خلقغه ایرك بیرلمیچه هر تورلی قسولر دوام ایتکان. صودلرده هر تورلی عدالتسزلك، حقسزلق و رشوت آلو عادت حکمینه کرگان. بو قارا عالمنی روس محررلرندن غوغل هم صالطیقوف بیك شەب تصویر ایتوب قالدرمشلردر

غوغل و تورگینف کبك زور محررلرنك خلقنی آزاد ایتو فکرینه زور خدمتلری انکار ایتلوراك توگلدر. تورگینف اوزینك اثرلرنده بیگرەك «زاپیسکی آخوتنیکا» ده کریستیانلرنگده باشقەلر کبك اوك آدم بالالری ایکانلگنی بلکه آنلرده انسانیتچیلك توپاس دوارەنلردە. گندن کوبرەك ایکانلگنی بیك ماتور ابتوب یازوب کورساتمشدر.

آزادلقنك سببی البته تورلی تورلی بولمشدر. بردن کریستیانلرنك بر توقتامی چوالوب، بونت یاصاب طورولری، ایکنچیدن ادارەنك ناچارلغی، اقتصاد و مالیه ائلرینك آرتده طورووی، شونك آرقاسنده صوغشده جیکلولر، راسیەده علم و معرفتنك اوسووی سببلی مدنیت بله قللقنك برگه یاشی آلماولری و باشقەلر. آزادلقنك باش سببلری بو کونگه قدر همان دعوالیدر. بونده فکرلر مختلفدر. بعض محررلر راسیەنك اقتصادی حالنده کورەلر، بعضیلر فکر اوسوده، آلیکساندر II

پادشاهدن باشلاب بیك كوب ذاتلرنڭ آزادلقنی مطلق یاصارغه كیرهك دیب ایمان ایتولرندن و بونڭ ایچون طرشولرندن، دیلر

XIX نچی عصر اورتالرنده راسیه آقرن آقرن بتون جهان سوداسینه قصلوب كیته. اجنبی دولتلر ایله آلوش بیرش آرتا. ۱۸۰۲ نچی یلنی یوز میلیونغه یتمهگان خارجی سودا ۱۸۵۰ نچی یلده ۲۳۶میلیونغه طولا. مكارجه، اربت یارمونكالری كوچایهلر. پاراخودلر صالونا. یوك یوللری یاخشرا. برنچی مرتبه تیمر یول یورتله. سوداگرلر قولینه زورغنه كاپیتال جینالا. شول وقتلرده قزان مسلمانلرندهده زور زور اقتصادی اشلر، كوبكنه صومالر كورهمز.

دوارهنلردن سوداگرلر قولینه ایمینیهلرده كوچكالی. ئلك بابارنڭ همه كیرهگی آولده حاضرلهنسه، ایندی آلار بیك كوب نرسهنی صاتوب آلا باشلاغانلر. فابریق اشی، فابریق نرسهسی ترقی ایته باشلی. كریپاستنوی پراڤانڭ الڭ قاتی اورنی اورتا راسیهدر. بو یرلرنڭ شمالنده یر بیك منبت بولماغانغه، آشلق تاری یاخشی اوسمهگانگه هنر اشی ترقی ایتمش. جنوبنده ایسه قارا توپراق بولغانغه همیشه آشلق كسبی دوام ایتمكده. كریستیانلر، اشچی خلق معلوم خوجهلرغه، اوتارلرغه بهیلی بولغاچ فابریق و زاڤودلرغه اشچی تابوب بولماغان. قللق بونده آلارنڭ ترقیسینه مانع بولوب طورغان. شولوق سبب آشلق كسبینیده تیوشنچه ترقی ایتدرمهگان. قارا توپراقلی یر آز، بهیلهنوب طورغان خلق كوب. ایكنچی اورنلرده یر كوب. اشلهرگهكشی یتوشمی. راسیهنڭ خارجی صاتووی اوسكانده آشلق سوداسیده آرتقان. ۱۸۰۰ نچی یللرده آشلق سوداسی بتون صاتونڭ ۱۶٪ تشكیل ایتكان بولسه ۱۸۶۰ نچی یلده ۳۵٪ طوتا. راسیهنڭ اوزندهده پرامیشلیننی گوبیرنالرغه یوز میلیون پود آشاق صاتلوب آلونا بولغان. ۱۸۳۱نچی یلده یر اشی ماشینالری (сельско-хозяйственный) قوراللر

یاصاو ایچون برنچی مرتبه اولەرق زاؤود صالنغان. ٢٠ یل اوتکانده بونك صانی بکرمیگه یتکان. قللق آرقاسنده آشلق بهالری‌ده تورلی تورلی بولغان. بایارغه آشلق بوش کیله. اوزینه توشکان بهاسن حساب ایتوب طوراسی یوق. آقچەغه احتیاج توشوگه قاراب، بهانی نیچك تلەسه شولای قویغانلر. بر یلنی طولا شهرنده بر قابچق آرش اونی ٤٠ صوم ٥٠ تین بولغان. بر نیچه آی اوتکاچ شولوق قابچق اون ٢٣صوم ٩٠تین‌گه توشکان. ١٨٤٠نچی یلده یل باشنده قابچق ٩١صوم ٩٠ تین بولغان، یل آخرنده ٣١ صوم ٥٠ تین، مای آینده ٥٥ صومغه یتکان.

شوندی ترتیبسزلکلر، کریستیاننك‌ده طرشوب اشلەمەوی آرقاسنده اوتارلر یلدن یل آرتقه کیتکانلر. ١٨٤٠ نچی یلده بایارلرنك خزینەگه بورچلری ایچون ٩١٦ اوتار (ایمینیه) قازنا قولینه آپیکاگه کرگان.

ژوکف دیگان بر آلپاوت کریستیان اشچیلرنك اشلری برکتسزلکندن شکایت ایتوب شولای دیب یازغان: «بزده سیلسکو- خازایستؤیننی اش آوروپانقینه قاراغانده بیك آور حالده. آنده خوجه اشچی‌نی آقچه بله اشلەته. بزده ئلله نیقدر قاراول پریکاشچیك برله اشلەتورگه کیرەك. بزده‌گی کریستیانلرنك دورت‌دن بری بر اش‌کەده یارامی. خلقك یاوز بولسون یالقاو بولسون بر نرسه اشلەتور حالك یوق. صوقدرودن مال چقمی. چغاروب تاشلاب‌ده بولمی. یاروپاده آندیلرنی راحتلەنوب قووب یباروب بولا. آنك اورنینه منه دیگان طرش اشچی آلورغه ممکن بولا.»

راسیەده‌ده صوڭراق وقتده خوجەلر کریستیانلریغه ژالونیه بیروب اشلەته باشلاغانلر. کریستیاننی آزاد ایتکانده بو کشیلر بر نیده یوغالتاسی، ضرر ایتەسی بولماغان. بلکه آچلق یللی کریستیاننی طویدررو بورچندنغنه، قازناغەده آلار ایچون (پودات) توله ودن‌گنه

قوتولاچقلر. کریستیانلر یرسز کیتکانده همانده شول بایاردن یرنی اجاره‌گه آلوب داخودقنه کیترر دیب اویلاغانلر. بو فکرلر البته صوڭغی یللرده قللق‌نڭ قزیغی کیتکانن، مالیه سیاستی یاغندن فایده‌سی یوقلغن کورساتمکده‌در.

شولای بولسه‌ده دواره‌نلر نڭ کوبسی کریستیانلرنی آزا ایتوگه خلاف بولغانلر. قارشی طورغانلر. بو عجب توگل. بردن کشی اوستندن آشاب یاتو بیك‌ییگل اش. اش اشله‌رگه اویره‌نمه‌گان، صاتو ایته بلمه‌گان، فابریك و زاۋود طورغزو بلاسندن قاچقان، قورقاق، یالقاو واق دواره‌نلر کریستیانسز قالساق آچدن‌أوله‌رمز دیب اویلاغانلر. ایکنچیدن کیچه‌گیگنه قلنڭ اوزڭ بله بر تیگز غراژدان بولونی نیچك کوڭل کوته‌رسون؟ پیتربورغده طورغان بایارلر، حکومت دائره‌لرنده نفوذلی مأمورلر آزادلقغه سیاست یاغندن قاراب مملکت‌نڭ طنچلغی ایچون کریستیانلرنڭ قل حالنده طوروی آرتق دیگانلر. آلپاوت اوز یرنده بر اویاز ایسپراونیغی اشینی باشقارا آلغان. پاۋیل اوزی‌ده: «مینم بوش خدمت ایته طورغان یوز مڭ پالیسمیسترم بار» دیه طورغان بولغان.

بعض آلپاوتلر کرپاستنوی پراۋانڭ کریستیانلر ایچون‌بیك فائده‌لی بولوون دعوا ایتکانلر. یکاترینه أوزی‌ده: «یاخشی آلپاوت قولنده‌غی کریستیان طورمشی قدر راحت طورمش دنیانڭ بر یرنده‌ده یوق» دیوب یورگانی مرویدر. دواره‌نلر کریستیانلرغه ایگارگه یر بیره، توره‌لرنڭ ظلمندن صاقلی، صودده حمایه ایته. شونڭ ایچون آلپاوت آلاردن اش طوغرنده یارطیسنغنه اوزینه آلورغه تلی. باری شولغنه دیگانلر. روسلرنڭ مشهور تاریخچی‌لری قارامزین «ایسکی ویاڭی روسیه» اسملی اثرنده شولای یازغان: «یر البته دواره‌نلرنڭ اوز ملکاری. کریستیانلر یرگه بر وقتده‌ده خوجه بولغانلری یوق. حتی

کریستیانلر اوزلرینڭ شخصلرینه‌ده اییه توگللر. آلار ایسکی قللر (خالوپلر) نڭ نسلی. آزادلقنی خوجه‌سی بولغان دواره‌نگه آقچه توله‌بکنه صاتوب آلورغه ممکن. کریستیانلنی طوتاشدن آزاد ایتو خزینه ایچون ضررغنه بولور. کریستیانلنڭ اوستندن قاراب طوروچی آلپاوت بولماغاچ توله‌ولر، نالوغ جیواوگغایسز لاشور. ترتیب یوغالور، جوگانسز خلق اچارگه صابشور، صودغه یوروب نزاعلاشوب بتار، مملکت‌نڭ نقلغی ایچون خلقنڭ قللغی یاخشی، وقتسز حریت بیرو اوزی یاری طورغان اش توگل. اول خلقنی تربیه ایتوب توزه‌تورگه کیره‌ك».

لاپوخین دیگان بر بایار: «کریستیانلرنڭ دواره‌ن جبندن بوشانووی پادشاهلق ایچون دشمان عسکری کیلودنده خوفلیره‌ك» دیب یبارگان.

بو سوزلرنی بو زمانده‌ده بیك کوب ایشتورگه و اوقورغه طوغری کیله‌در.

١٣

آلیکساندر II نڭ کریستیانلرنی آزاد ایتووی

ایکنچی آلیکساندر باشده کریپاستنوی پراوانی صاقلاوچیلر طرفنده بولسه‌ده، قریم صوغشنده روسیه بیك نق جیگلگاچ، پادشاه‌لقنڭ ایچکی اشلرینڭ ضعیفلگی، آوروی اوستکه چققاچ اول فکرن آلماشدرا. بولای اونار میلیون خلقنڭ قل بولوب طوروویڭ مالیه اشنه و عسکر اشنه‌ده ناچار تأثیر ایتکانن سیزوب اصلاحقه کرشه. هم مسکاوده بولغان دواره‌نلر جیونده شوشی سوزلرنی أیته: «کریپاستنوی پراوانی خلقنڭ اوزی یمروب تاشلاغاننی کوتوب طورمی بونی اوستدن اوزمز

بترو آرتغراق بولور ایدی». شوندن صوڭ اول اوزینڭ مینیستری لانسقوی‌غه کریستیانلرنی آزاد ایتو حقنده پلان توزورگه قوشا.

لانسقوی اوزی بو اشده بر نرسه‌ده آڭلاماغانغه اول پادشاغه بیرگان بر داقلادنده بو مسئله‌نی تیکشرر ایچون هر گوبیرناده دواره‌نلرنڭ اوزلرندن برر کامیتیت یاصارغه کیره‌کلگن بیان ایتکان. پادشاه بو فکرنی معقول کورگان. اول پیتربورغ ایکنچی نیژغاود گوبیرناسنده، صوڭره تدریجا باشقه گوبیرنالرده‌ده دواره‌نلر تله‌ر تله‌ماسکنه کامیتیتلر یاصیلر. بونلرغه اعضالر صایلیلر.

۱۸۵۸ نچی یلده همه گوبیرنالرده کامیتیتلر توزلوب یته‌لر. کامیتیتنڭ رئیسی گوبیرناده‌غی دواره‌نلرنڭ باشلغی (پریدوادیتلی) بولا. اعضالری هر اویازدن دواره‌نلر طرفندن صایلانغان ایکیشار وکیل هم گوبیرناتور کورساتووی بوینچه بتون گوبیرنا دواره‌نلرندن ینه ایکی کشی بولغان.

مونه بو کامیتیتلر آلتی آی ایچنده لایحه‌توزوب اوزلرینڭ فکرلرن یازوب غلاونی کامیتیتگه پیتربورغغه یباررگه تیوشلی بولغانلر. بو کامیتیتلرده باشده کریستیانلرنی برده آزاد ایتماو طرفدارلری کوبره‌ك بولغانلر. بونده‌غی سویله‌نگان سوزلر، تکلیف ایتلگان فکرلر غلاونی کامیتیتگه کوب ماتیریال بیرگان. آنڭ اشن ییڭله‌یتکان. بو ماتیریالدن چوبله‌نوب آلنغان خلاصه‌نی قاراب تیکشرر ایچون ۱۸۵۹ نچی یلنی ٤ نچی مارتده ریداقسیوننی کامیسیه آچیلا.

بو کامیسیه تاریخده اشلکیلگی بله مشهوردر. کامیسیه‌گه رئیس ایتوب آلیکساندرنڭ یاراتقان کشیلرندن، حر فکرلی و اصلاح طرفداری گینیرال راصطوفسف قویلغان. اعضالری: داخلیه نظارتی طرفندن مینیستر معاونی ترقیپرور میلیوتین و باشقه مینیسترلکلر وکیللری بولغان. بولارغه یاردمگه مسئله‌گه آشنا ذاتلر (ایکسپیرتلر) دعوت

ایتلگانلر. بو صوڭغیلر ایچنده کریستیانلرنی آزاد ایتو اشنده زور خدمتلر ایتکان آدملردن کناز چیرقاسسکی (طولادن)، سامارین (ساماردن)، تاتارینوف (سمبردن) لر بولغانلر. کامیسیه‌نڭ اوچ شعبه‌سی بولغان:

۱) حقوق شعبه‌سی. بو آزاد بولناچق کریستیان خلقی‌نڭ حقوق وظیفه‌لرینی و آلپاوتلرنڭ یر پراوالرینی آنقلاو برله مشغول بولغان.

۲) اداره شعبه‌سی. بو کریستیانلرنڭ ۋلاستنوی پراۋلینیه، میرسکی اسخودلرن توزو، دواره‌نلرگه و محلی توره‌لرگه مناسبتلرن بیلگیله‌و برله مشغول بولغان.

۳) مالیه ـ خاز ایستۋیننی شعبه‌سی. کریستیانلرنڭ آلپاوتلرغه آقچه توله‌ولرن، خدمت ایتولرن، نادیل و اوصادبا یرلرن بولوب بیرو اشلرن قاراغانلر.

کریستیانلرنی آزاد ایتو شرطلری بیك کوب محاکمه‌دن صوڭ شوشی روشده قرارلانغان:

۱) کریستیانلرنی آزاد ایتکان ایچون آقچه توله‌نمی.

۲) کریستیانلرنڭ اوطورغان یورتی، اورنی و قرده‌غی باصولری کریستیانلرغه مڭگولکگه صاتلوب بیرله.

۳) کریستیانلرغه بیرله‌چك یرنڭ زورلغی (نادیل) یرنڭ بهالیلغنه اوسمنه و اوطورغان خلقنڭ قوییلغنه قاراب تورلی اورنده تورلیچه، جان باشینه ۳ دیساتینه‌دن اون دیساتینه‌گه قدر بولغان. بو مسئله‌ده کوبره‌ك آلپاوتلر منفعتی کوزده طوتولغان. بو یلغه قدر کریستیانلرنڭ قوللرنده اشله‌نوب کیلگان یرنڭ کوبره‌ك اورنده آلپاوتلر اوزلرینه کیسوب آلوب قالورغه حقلی بولغان کبك کریستیان قولنده‌غی یر (نادیل) بیك آز بولغانده آلپاوت یرندن کیسوب بیرولرده بولغان. بیك کوبکنه صانلی کریستیانلر بتونله‌ی یرسز قالدرلغانلر.

۱۸۵۷ نچی یلده بولغان اوننچی ریۋیزیه‌ده صانلری ۷۲۰ مڭگه

طولغان دۋاروویلر (اوی خدمتنده گیلر) میشچان صاصلوۋیه‌سنه یازلوب
یردن بوش قالغانلر. بو یرلر ایچون کوبەو آقچه تولەرگه ایکانلگی‌ده
بیلگولەنگان. یورت اورنن کریستیان اوزی تلەگان وقتنده آقچه
تولەب آلا آلغان. باصو ایچون آلپاوت برله کیلوشرگه کیرەك بولغان.
بو صومانڭ چیرگن یا بیشدن برن کریستیانلر اوز یانلرندن بیررگه،
قالغانن کریستیانلر ایچون حکومت خزینه مالندن بیروب طوررغه
بولغان. حکومت آلپاوتلرغه ویکوبنی سۋیدیتلستۋا بیرگان. کریستیانلر
خزینه‌گه بورچلرن ۴۹ یل اچنده تولەب بتررگه هر یل اسسودانڭ
٦% کرتورگه تیوشلی یاصالغان. بو طریقه آلنغان یر آیرم شخصلرنکی
بولمی بتون جماعتنکی حساب ایتلگان. «اوبشچینی زیمله»
آتالغان.

بو لایحه قل خوجەلری آلپاوتلر بله بیك کوب و بیك قاتی تارتشو
صوڭندەغنه یاصالغانن سویلەب طورماسا‌قده آڭلاشیلادر. بو اوزون
مذاکره، قزو بحثلر صوڭنده کیلوب چققان اورتا بر فکردر. یوقسه
حریتچیلر کریستیانغه یرنی‌ده کوبرەك بیررگه، آقچەده تولەتماسکه
تلەگانلر. آلپاوتلر بتونلەی یر بیرماسکه کریستیانلر اوزلری قوتلغان
ایچون‌ده آقچه تولەرگه تیوشلی دیب بارغانلر. آلپاوتلر بو لایحەنی‌ده
بوزارغه بیك طرشقانلر. اما پادشاه اوزی قللقنی بتررگه بیك اجتهاد
ایتو سببلی گنه، اشنی بیك قزو طوتو آرقاسندەغنه بو زور اش میدانغه
چغوب قالغان.

حکومتگه دوارەنلرگه قارشی نقغنه تدبیرلر قیلورغه طوغری
کیلگان. ریداقسیوننی کامیسیەنڭ اشلری دوارەنلرگه معلوم بولوب
طورغانغه آلار اشنڭ باروشندن برده رضا بولماغانلر. اوز جیونلرنده
پلانلرنی بیك نق تنقید قیلوب طورغانلر. گوبیرنسکی کامیتیتلرده

اوزلری توزوب یبارگان پلانلرنڭ آرتده قالوون، اش باشقه‌راق توس آلوب کیتوون کوروب، پادشاه‌نڭ: غلاونی کامیتیت گه‌ده سزدن وکیللر چاقررمن دیگان سوزینه اوشانوب آنده باروب بیك نق تارتشورغه حاضرله‌نگانلر. حکومت گوبیرناتورلر آرقلی دواره‌نلرنڭ اویلرن بلوب طورا. اول اوز یاغندن آلارنڭ هجومینه آلدن حاضرله‌نه باشلی. بونده اش حیله‌سزده بتمی. مثلا: حکومت دواره‌ن وکیللرن اوشبو روشده چاقررغه بولا:

حکومت باشده اوزینه قارشی کیلمه‌گان گوبیرنا کشیلرن، اوز فکرنده بولغان آدملرنی کیتررگه یاصی. بونڭی کشیلر البته بولغان. هم ۱۱ نچی آوغوست امری بله کیلگان دواره‌نلر اوزلری بر هیئت (учрежденіе) بولوب کورنمی، بلکه هر بری اوز گوبیرناسی حقنده‌غنه حکومتکه کیره‌کلی معلومات، سۋیدینیه بیررگه کیلوچی ایتلوب طانلورغه یاصالا. شولای بولسه‌ده کیلگان آلپاوتلر کامیسیه توزوگان لایحه‌نڭ ماده‌لرینه بیك قارشی طوروب قاریلر. کریستیانغه بیرلگان پراوالرنی‌ده کوبسنه‌لر. یر ایچون قویلغان توله‌ولرنی‌ده آزسنه‌لر. کریستیانلر ایچون ۋولست کبك محلی اداره‌لر بولغانغه، نظارت وآپیکونلق نڭ اوز قوللرندن کیتووینه‌ده بیك بورچلالر. بولارنڭ فکرلری یوغاریده دیدکمزچه لایحه‌غه بتونله‌یوك تأثیرسزده قالمی. اما حکومت اوزینڭ طوتقان یولنده بیك محکم قالا. اوز اشنده، فکرنده کوتولمه‌گان بر نقلق کورساته. دواره‌نلر اوزلرینڭ عنادلرنده، قارشیلقلرنده آرتدروب یباروب اشنی بوزوب آلالر. بعض دواره‌نلر «آلیگارخیچسکی طون» ده یعنی آلیکساندر II نچی‌نڭ فرمانینه بویصنمازلق صفتنده‌رق معامله‌ده بولنوب باشباشداقلق کورساته‌لر. سرای تیره‌سنده‌گی کوچلی بایارلرنڭ فکرن بیان ایتوچی کامیرگیر بیزبارودقو و شیدلوفسکی‌لرنڭ پادشاه‌غه بیرگان داقلادنوی زاپیسقه‌لرند، «داخلیه مینیسترن یوگانله‌رگه

وقت » كبك احترامسز وتربياوانيه‌لى سوزلر بولغانغه حكومت قاتيراق تدبيرلرگه كرشوب دواره‌ن باشلقلرندن بر ايكى‌سن وانكه و پيرم گوبيرناسنه سوره. دواره‌نلرنڭ نوبت جيونلرنده كريستيان مسئله‌سن تيكشررگه رخصت ايتلمى.

دواره‌نلر ريداتسيونى كاميسيه اعضالرن جمهوريتچيلر، ساتسيا ليستلر ديب آرتده تيك اورشوب يوريلر. بو ريفورما، آزادلق لايحه‌سى غلاۋنى كاميتيت‌كه بيرلگاچ آنده‌ده بيك قسقه‌غنه مدت تعيين ايتله. آندن غاصودارستوينى صاويت‌ده تيزگنه قارالورغه ياصالا. غوصودار-ستۋيننى صاويت زاكون لايحه‌سن بوزارغه بيك طرشوب قارى. اما پادشاه كوب وقتده كوبچيلك‌نڭ فكرينه قوشلمى، بلكه آزلقده بولغان حريتچيلرنڭ فكرن تصديق‌ايته بارا. بو لايحه «١٩ فيورال پالاژينيه-سى» ١٧نچى فيورالده غوصودارستۋيننى صاويتده قارالوب بته. ايمپراطور آليكساندر II طرفندن ١٨٦١نچى يلنى ١٩ فيورال‌ده تصديق و امضا ايتلوب مطبعه‌كه تابشريلا. هم ٥نچى مارت‌ده خلققه كرستيانىنى آزاد ايتو حقنده خلققه مانيفيست اعلان ايتله. شول كوندن اوطز ميليونغه ياقن كرستيان خلقى آزاد ايتله. قللر ايركلى و پراوالى آدم بالالرينه ئيله‌نه‌لر. ١٩نچى فيورال كونينڭ اهميتى شونڭ برله‌در.

آليكساندر II زماننده مملكت‌نڭ ايكنچى ياقاريده بر قدر اصلاح ايتولگانلر. حاضرده‌ده دوام ايتمكده بولغان اوصطاف برله بيك ياخشى صودلر تورزلگانلر. خلقنڭ معارفنه، سلامت بولوينه خدمت ايته طورغان زيمستوا اداره‌سى كرتلگان. آلغى صفده طوروچى ضيالى خلق شول زماندوق غوصودارستۋيننى دوما كرتونى‌ده طالب ايتكانلر. اما اوراقلامى بو ترقى حركتينه قارشى طوروچى كوچلرده نغوب آلغانلر. يوغاريلر ده‌ده كوچليگنه نفرذ يورته باشلاغانلر.

١٨٨١ نچی یل برنچی مارتده آلیکساندر وفات ایتکاچ اشلر ایکنچی یول بله کیتکان .

یللر اوتو بله کرستیانلرنڭ آزاد ایتلگان زمانده‌ده مول بولماغان یری بیگره‌ك آز بولوب قالغان. کرستیانلرنڭ پراواسیده بیك طار بولغان. یر جماعت‌نکی حساب ایدلوب کشی اوزی تله‌گانچه بیلی آلماغان. بو اوبشینا یرینڭ فائده‌سی کوب بولغان کبك ضرری‌ده بولغان. نالوغ توله‌ولرده‌ده «کروغاوای پاروقا» خلقنی بیك قصقان. پاسپورطسز چیتکه‌ده کیتوب بولماغان. صودلرده کریستیانلر ایچون آیرماق بولغان. تورلی توره قاراده خلقنی بیك قصقان. شونلقدن یاپون صوغشندن یعنی یکرمنچی عصرنڭ باشلارندن آلوب کریستیانلرنڭ حالن نقلاب اصلاح قیلو، آنلرنی باشقه‌لر بله بر تیگز پولنی پراوالی یاصاو، اقتصادی حاللرن کوتارو، اوقولرن آلغه یبارو، بلملرن آرتدرو، معیشتلرن ییکلایتو مسئله‌لری زمانمزده ایڭ برنچی اوته‌لورگه تیوشلی بولوب نوبت‌ده طورغان مسئله‌لردندر. بو مسئله هر کمنڭ دقتن جلب ایتارگه تیوش در.

بتدی.

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

حقی ۲۰ تین.

58